

Воєнно-політична спецоперація СРСР в Афганістані (1979 – 1989 рр.) як кульмінація „холодної війни”

Анатолій Костиця,
кандидат історичних наук,
науковий консультант голови
Української спілки ветеранів Афганістану
(воїнів-інтернаціоналістів)

Воєнно-політична спеціальна операція СРСР в Афганістані 1979 - 1989 років [1] (далі – спецоперація) стала фінальною в низці локальних воєн, збройних конфліктів в світі у другій половині ХХ століття за участі Збройних Сил СРСР. 15 лютого 1989 року останній підрозділ Обмеженого контингенту радянських військ (далі – ОКРВ) вийшов з Афганістану. Спецоперація стала не тільки останньою воєнною зовнішньополітичною акцією СРСР, але й завершальною ланкою „холодної війни”. Однак у воєнно-історичній літературі майже не аналізуються специфіка цієї спецоперації, її відмінності від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР за його межами. Автор робить спробу децю зменшити цю прогалину.

Ялтинська і Потсдамська конференції 1945 років трьох великих держав антигітлерівської коаліції – СРСР, США і Великої Британії ніби заклали юридичну основу повоєнного світоустрою, домовилися про непорушність кордонів. Однак дуже швидко по закінченню Другої світової війни розпочалася нова – „холодна війна”. У широкому розумінні цей термін вживається для позначення стану ворожості й недовіри, взаємної підозрілості між державами, характеристики гострого протистояння на міжнародній арені [2]. Конкретніше – це протистояння двох таборів (соціалістичного та імперіалістичного), їх військово-політичних блоків — Організації Варшавського Договору (ОВД) [3] і Північноатлантичного (НАТО) [4], а також наддержав — СРСР і США у 1946 – 1991 роках.

У повоєнні роки світ пережив не послаблення воєнної загрози, а її ескалацію. Марево загального ядерного знищення зробило нову світову війну за формою „холодною”. Та за змістом вона була „гарячою”.

Головні вісі напруги проходили там, де відкрито застосовувалася зброя. Після Другої світової війни на планеті зафіксовано понад 400 збройних конфліктів „місцевого значення” та понад 50 локальних воєн, тобто більше, ніж 30 збройних інцидентів щорічно. Вони забрали життя понад 30 млн. осіб. Ціна людської войовничості – майже 13 трлн. дол. [5]. Берлінська, Карибська, Суецька кризи, війна США у В’єтнамі ставили світ на межу ядерного апокаліпсису.

На середину 1970-х років „холодна війна” досягла апогею. Проте це протиборство не визначило та й не могло, в умовах паритету ядерного, загальновійськового потенціалу, встановити переможця. Тоді США застосували нову стратегію – „конфлікту низької інтенсивності” (КНІ). Її концепція – „це обмежена політико-військова боротьба для досягнення політичних, соціальних, економічних або психологічних цілей”. Вона носить тривалий характер і включає в себе весь спектр як мирних, так і силових заходів [6]. Такий підхід повністю відповідав настановам директиви 68 Ради національної безпеки США (далі – РНБ США, утворена 1947 р.) від 14 квітня 1950 року, яка стала базовою на повоєнні роки. Головна мета полягала в тому, щоби „свідомо втягнути Радянський Союз у війну в найближчому майбутньому”. Розрахунок також робився на „відкриту психологічну війну з метою викликати масову зраду стосовно Советів” [7].

Після Гельсінської наради 1975 року найбільш уразливим місцем у світовій політиці став „афганський вузол”. Геополітичне розташування Афганістану [8] було таким, що інтереси всіх завойовників перетиналися на цій землі. Переживши численні трагедії і потрясіння, Афганістан зрештою виробив свій шлях розвитку. Постійні війни сформували гордий, войовничий народ, якого нікому і ніколи не вдавалося підкорити. Водночас Афганістан став країною, в якій сконцентрувалися всі суперечності сучасного світу – ідеологічні, політичні, економічні, соціальні, релігійні.

В стратегічних планах Пентагону Афганістан посідав важливе місце. „Операція Гіндукуш”, розроблена РНБ США ще 1948 року, передбачала широкий комплекс заходів, спрямованих на зміцнення позицій США в цьому важливому геополітичному районі [9]. Проте США не вдалося примусити Афганістан відмовитись від співпраці з СРСР та врегулювати відносини з Пакистаном по „лінії Дюранда”, а також втягнути його у свої військово-політичні блоки - СЕАТО [10] і СЕНТО [11]. Тоді активізувалась таємна антиафганська діяльність. У 1973 - 1977 роках зусиллями ЦРУ в пакистанських таємних таборах було підготовлено для засилання в Афганістан понад 6 тисяч бойовиків, а в країні створено розлогу агентурну мережу [6, с. 150].

Історико-теоретичний аналіз виникнення і розвитку будь-якої воєнно-політичної кризи показує, що в її основі лежать як довгострокові, так і ситуаційні причини. Стосовно Афганістану це були довготривала „холодною війна” та Саурська (Квітнева) „революція” 1978 року.

Саурська „революція”, а по суті військовий переворот, який здійснила

Народно-демократична партія Афганістану (НДПА) з її прицілом на побудову соціалізму породила громадянську війну. НДПА виявилася не готовою здійснити, а народ не готовим сприйняти соціалістичні нововведення в традиційних родоплеменних, релігійних, національних, суспільних умовах Афганістану. 1979 року „революція” опинилась перед прірвою.

Саме того року різко загострилися відносини між НАТО і ОВД. США розмістили в Західній Німеччині ракети „Першинг”. Держави НАТО заявили про збільшення військових бюджетів на 3 %. Договір про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО – 2) опинився на грані замороження. Водночас розвивалося несподіване для всього світу військово-стратегічне зближення Китаю і США з його антирадянською спрямованістю.

Палива під „афганський казан” підкинули події в Ірані, де до влади прийшов імам Хомейні. Нові керівники Ірану розірвали відносини з США, депортували американців з країни, закликали поширити ісламську революцію на весь мусульманський світ. Це загрожувало стабільності в радянських республіках Закавказзя і Середньої Азії, а також на Північному Кавказі та в Казахстані [12]. Втративши Іран, США зосередились на тому, щоб не допустити зростання і радянського, і іранського впливу в Афганістані. Результатом цієї складної боротьби інтересів стала масована підтримка незаконних збройних формувань (далі – НЗФ) в ДРА. 4 квітня 1979 року спеціальний комітет РНБ США ухвалив рішення про нарощування таємної допомоги ЦРУ афганським антиурядовим силам [6, с. 151].

Політичне керівництво СРСР таке становище вважало неприпустимим. За логікою „холодної війни”, послаблення позицій тієї чи іншої наддержави в одному регіоні має компенсуватися посиленням впливу другої наддержави в іншому місці світу. Політбюро ЦК КПРС здавалося, що США загрузли в іранських справах і розглядають Афганістан скоріше як малозначущу країну. Такій оцінці значною мірою сприяла конкуренція інформацій КДБ, МЗС, воєнних радників щодо Афганістану. Останнім вірили менше, бо проти застосування військ виступала частина генералітету. В Кремлі міркували, що якщо СРСР не втрутиться, то Афганістан автоматично перейде під вплив США. Москва знала, що спецоперація стурбує світ, може викликати політичну ізоляцію СРСР. Тому стриманість щодо застосування сили проявлялась тривалий час. Однак додався суб'єктивний чинник – позиція Генсека Л. Брежнєва та міністра оборони Д. Устинова. 12 грудня 1979 року Політбюро ЦК КПРС ухвалює рішення про проведення спецоперації в Афганістані. 25 грудня дві дивізії ОКРВ перетнули радянсько-афганський кордон.

Однак, як з'ясувалося, політична оцінка ситуації Політбюро не збігалася з справжніми намірами інших країн. Присутність СРСР в Афганістані була стратегічно вигідна Ірану, Пакистану, Китаю і США. Тегеран отримувал

виправдання для подальшої експансії хомейнізму (фундаменталістського ісламу), а Ісламабад, Пекін і Вашингтон отримували шанс взяти реванш за поразку в Ірані та зупинити зростання іранського і радянського впливу в регіоні.

Однак плани США були більш масштабними. Головна їх мета полягала в тому, щоби не тільки втягнути СРСР в Афганістан, а й максимально посилити для нього тягар війни, виснажити його економічно і морально. Для досягнення цієї мети США вдалися до стратегічної дезінформації [13]. Своєю показною байдужістю, дозованою інформацією спецслужбам вони підводили керманів СРСР до переконання, що Америка ніби й не підозрює про приготування до введення радянських військ в Афганістан. Робився вигляд, що коли воно й відбудеться, то без значних зовнішньополітичних втрат для СРСР. Така інформація відповідала сподіванням радянського керівництва, і воно „проковтнуло гачок”.

Отже, оцінка становища, зробленого Політбюро, виявилася помилковою. Це визнав II з'їзд народних депутатів СРСР в грудні 1989 року [14].

Політичний зміст спецоперації визначався насамперед ідеологічним протиборством світових систем. Протягом багатьох років політика зовнішніх відносин та безпеки СРСР будувалася переважно на основі ідеологічних догм. Їм підпорядковувались державні інтереси. Зусилля СРСР з підтримки дружніх режимів були більшими, ніж зусилля стосовно зміни режимів в інших країнах. Особлива увага приділялася країнам соціалістичної співдружності. До 1978 року СРСР вже мав досвід підтримки своїх ідеологічних союзників у В'єтнамі, на Кубі, в Угорщині та Чехословаччині. Дії військ ОВД під час подій в Угорщині і Чехословаччині майже не принесли ускладнень на міжнародній арені. Москва з квітня 1978 року фактично вже зарахувала Афганістан до соціалістичного табору. Вона не могла допустити розвитку подій за чилійським сценарієм (військовий путч генерала А. Піночета 1973 року знищив соціалістичний уряд С. Альєнде). Тому Політбюро воєнним втручанням у справи ДРА хотіло повторити те, що вже робилося неодноразово. Але різниця була в тому, що цього разу об'єктом уваги стала азійська, мусульманська країна, яка насправді не перебувала під безпосереднім впливом соціалістичного табору.

Спецоперацію відрізняли від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР й інші важливі особливості. Помилковим виявився прогноз Москви щодо реакції світової спільноти. Несподіваним для неї став безпрецедентний за масштабами і жорсткістю осуд введення ОКРВ, а також надання допомоги антиурядовим силам в Афганістані. Уже 26 грудня помічник з національної безпеки президента США З. Бжезінський подає Дж. Картеру меморандум, в якому введення ОКРВ розцінюється як спроба СРСР прорватися через Афганістан до Перської затоки. Він наголошує, що для перетворення Афганістану на „радянський В'єтнам” необхідно посилити опір в ДРА за рахунок збільшення витрат США, приєднання Пакистану, Китаю,

мусульманських країн до надання допомоги „повстанцям” та розгорнути широку антирадянську пропаганду тощо [15].

2 січня 1980 року РНБ затвердила 26 заходів США проти СРСР та Афганістану. В концентрованому вигляді це: не визнавати уряд ДРА та заморозити всі види допомоги; засудити СРСР в ООН; відмовитися від обговорення в конгресі договору ОСО-2; тимчасово заморозити всі двосторонні переговори і візити на вищому рівні, передачу передових технологій; обмежити кредити; бойкотувати Олімпіаду – 80 у Москві; надати термінову допомогу Пакистану; прийняти таємну програму забезпечення НЗФ в Афганістані зброєю, боєприпасами радянського виробництва з Єгипту і Китаю тощо [15, с. 325 – 327]. (Це склало основу „доктрини Картера” [16]). При цьому США негласно через ЦРУ надають кошти і зброю, а прямі контакти з антиурядовими партіями ДРА здійснює Управління міжвідомчої розвідки Пакистану.

Відтак ОКРВ довелося воювати не просто з душманами, а й по суті протистояти об'єднаному потенціалу США та їх союзників. Америка офіційно за період спецоперації надала душманам 3 млрд. дол. [17]. Однак не відомо, скільки їх було витрачено неофіційно. Витрати СРСР за 1980 — 1989 роки склали тільки за поставки спецспорядження і майна Афганістанові 9,1 млрд. крб. [18].

Несподіваним стало й застосування США нових засобів боротьби, таких як терористично-диверсійна партизанська війна НОФ проти ОКРВ; нетрадиційне джерело фінансування душманів – „наркотероризм”, а також залучення ісламського релігійного потенціалу.

В „холодній війні” для США тероризм в Афганістані став дуже зручною та ефективною зброєю в боротьбі з СРСР, який такою зброєю не володів. Трагедія Афганістану полягала в тому, що він потрапив в епіцентр глобального протистояння і при цьому мав у своєму розпорядженні затребуваний на „ринку зіткнення” товар. Для США всі засоби проти СРСР були добрими [9, с. 11].

Афганістан, через який раніше пролягав Великий шовковий шлях, на початку 1970-х років, після нанесення потужного удару по сумнозвісному наркотрикутнику на кордонах Бірми, Таїланду, Китаю, став перетворюватися на „Великий наркошлях”. Включившись в боротьбу з ліквідації режиму НДПА та впливу СРСР у цьому регіоні, США вирішили використати структури і маршрути наркомафії та контрабанди. Річний обсяг виробництва опіуму наркомафією „Альянс-7» (найпотужнішого об'єднання антиурядових мусульманських партій ДРА) досяг до 1989 року понад 800 т (удвічі більше, ніж у Пакистані та Ірані). „Наркороллями” стали Г. Хекматіяр, Б. Раббані, С. Гилані, М. Набі та інші лідери антиурядових партій Афганістану. 70 % героїну, що споживався в США, і до 85 % - в країнах Західної Європи, до кінця 1980-х років був афгано-пакистанського виробництва. Прибуток від його реалізації перевищував 10 млрд. дол. Зворотним шляхом, через контрольовані НЗФ

зони, щороку до Афганістану надходило зброї та боєприпасів на суму понад 2 млрд. „наркодоларів” [6, с. 157].

Позицію наддержав у „холодній війні” можна виловити однією тезою: „Все, що спрямовано проти однієї сторони, корисно іншій”. Тому США зробили ставку ще й на застосування „ісламської зброї”. Загальну концепцію використання ісламського фактора розробив З. Бжезинський ще за часів президентства Дж. Картера. В її основі – погляд на мусульманський регіон як чинник протиборства США та СРСР [6, с. 158].

У 1970-х роках США ставилися дуже прохолодно до Пакистану через його прагнення створити атомну зброю. Однак перед загрозою зміцнення нової влади в ДРА та зростання там радянського впливу США відкинули сумніви і згадали про пакистансько-американський договір щодо взаємної оборони 1950-х років. На його основі США оголосили Пакистан „прифронтовою державою” [6, с. 161]. Це дало можливість легально надавати через Пакистан значну американську допомогу НЗФ. Для захисту „ісламу та мусульман” в Афганістані шляхом зовнішнього втручання і тиску США вдалося утворити досить дивний альянс. До нього увійшли США, Китай, Пакистан, Іран, Саудівська Аравія, Єгипет, Ізраїль та ще деякі мусульманські країни. Не залишилася осторонь і міжнародна Організація ісламської конференції (ОІК) [19]. „Ісламський чинник” запрацював. „Особливі правила” таємної війни, розроблені ЦРУ, пропонувалися країнам, які поставляли зброю НЗФ, робити це таємно та дозовано – зброю надавати тільки радянського виробництва. Пакистан повинен негайно перекидати зброю до Афганістану, здійснювати контроль за її розподілом, регулярно фінансувати закордонними коштами антиурядові партії Афганістану та їх НЗФ [6, с. 162].

Особливістю спецоперації стала також неефективна пропагандистська та котрпропагандистська діяльність ідеологічної системи СРСР. По-перше, СРСР не планував завоювати Афганістан, але не зміг переконати в цьому ні афганців, ні світову громадськість. По-друге, тотальне замовчування бойових дій ОКРВ підривало моральний дух особового складу та викликало негативну реакцію радянського суспільства. По-третє, СРСР не зумів викрити перед світовою спільнотою потенційну загрозу ісламського фундаменталізму, тероризму та наркотероризму. Тут СРСР програв США [9, с. 101].

Отже, специфіка спецоперації виявилась, по-перше, в помилковості оцінок і прогнозів Політбюро, особливо щодо політичної реакції світу та пропагандистської й воєнної протидії акції. Реакція виявилась комплексною, добре скоординованою США. Протидія здійснювалась також комплексно, зусиллями майже всього антикомуністичного табору, чого раніше не спостерігалось. По-друге, специфічним стало використання супротивником „нетрадиційних” форм і засобів бойових та політичних дій. Це розв’язання терористично-диверсійної діяльності як проти ОКРВ, ЗС Афганістану, так і проти мирного населення; залучення до збройної

боротьби наркомафії та використання її коштів для фінансування терористичної, диверсійної боротьби; застосування „ісламського чинника”. Третьою особливістю стала неефективна ідеологічна діяльність СРСР.

Протягом всієї спецоперації США нарощували свої сили в „холодній війні”. З приходом 1981 року до влади в США Р. Рейгана, який оголосив СРСР „імперією зла”, тиск на Радянський Союз та обсяг допомоги НЗФ значно посилювались. Попри те, що пророкування Дж. Картера відносно „радянського стрибка до нафти Перської затоки” не справдилися, новий президент форсував зростання військової присутності США в Південно-Західній Азії. Для цього у січні 1983 року було створено об'єднане центральне командування (ОЦК) ЗС США з 250-тисячним угрупованням. З середини 1980-х років запрацювала нова стратегія – „управління конфліктними ситуаціями” (УКС). Її сенс: не доводячи конфлікти до глобального зіткнення, сприяти підриву впливу СРСР в тому чи іншому регіоні світу та, відповідно, посилювати там свої позиції [6, с. 172 – 173].

У спеціальному документі „Оновлення американської стратегії надання допомоги афганським борцям за свободу” 1986 року було сформульовано 9 ключових позицій стосовно Афганістану та СРСР. Насамперед: перейти від кількісного збільшення до підвищення якості зброї, яка надавалась НЗФ; розпочати створення самостійних управлінських, сільськогосподарських, соціальних та економічних структур; надати допомогу Пакистану на 4 млрд. дол.; „різко підвищити дипломатичну та політичну ціну” акції для СРСР; посилити висвітлення подій радіостанціями „Голос Америки” та „Голос свободи”, спрямованими на СРСР, для формування у радянських людей розуміння зв'язку між витратами на Афганістан та зниженням їх життєвого рівня [6, с. 173 – 176].

На тлі посилення тиску США в СРСР з середини 1980-х років розгорнулася безсистемна „перебудова”. Зникли нафтодолари, погіршився стан економіки, розбалансувався народногосподарський механізм, у внутрішньополітичному житті запанував „плюралізм”, а у зовнішній політиці – „нове мислення”. Все це вилилось в односторонні радикальні поступки СРСР у зовнішньополітичній, військовій, ідеологічній сферах.

Проте США не думали поступатися принципами „холодної війни”. Діючи в умовах стратегії УКС, вони перетворювали Афганістан на фактор хронічного занепокоєння СРСР на південних кордонах. Як тільки виникала реальна перспектива розв'язання „афганського вузла”, адміністрація США докладала значних зусиль до її зриву. Проголосивши перебування ОКРВ головною перешкодою до політичного врегулювання конфлікту, Америка всіляко затримувала цей процес.

Після 12 раундів переговорів між Пакистаном та Афганістаном у квітні 1988 року було підписано Женевські угоди, які передбачали політичне врегулювання афганської кризи. Гарантами виступили СРСР та США. СРСР у два етапи вивів ОКРВ. Тим часом США, відкинувши всі домовленості, взяли курс на ескалацію бойових дій в Афганістані навіть

після виводу ОКРВ. В цей період афганська армія чисельністю в 130 тисяч осіб протистояла 4530 НЗФ, які налічували 175 тисяч бойовиків [9, с. 113]. Рішення про подальше постачання зброї душманам було прийнято 13 лютого 1989 року вже новим президентом США Дж. Бушем. Ігнорування з боку США Женевських угод проявилось також і в призначенні в табір душманів в Пакистані спецпредставника США в ранзі посла для координації дій зі знищення режиму Наджибулли [6, с. 177]. Однак ще три роки війська ДРА стримували душманів та загони руху Талібан, створеного США і Пакистаном.

У Вашингтоні вже після спецоперації визнали, що „таємна допомога ЦРУ бунтівникам в Афганістані вилилася в найбільшу таємну акцію США після в'єтнамської війни”, що „афганські моджахеди були союзниками в холодній війні проти СРСР” [20].

Внаслідок помилкових оцінок та прогнозів політичного керівництва, СРСР на додаток до двох фронтів напруги в Європі проти НАТО і в Східній Азії проти Китаю отримав ще один - на півдні, в невідгнаних соціально-геополітичних умовах. Спецоперація послабила вагу і вплив СРСР в Русі неприєднання, а особливо в мусульманському світі; сприяла розширенню і консолідації антирадянського фронту, зростанню економічного і технологічного тиску; дала в руки антирадянській пропаганді сильні аргументи для підриву престижу СРСР в світі; посилила недовіру до зовнішньої політики СРСР і дистанціювала від нього Югославію, Румунію, Північну Корею; поглибила суперечності між країнами соціалістичної системи; зірвала політику розрядки міжнародної напруженості. Це майже збіглося з прогнозами Інституту економіки світової соціалістичної системи, поданими в ЦК КПРС ще в січні 1980 року [15, с. 337 – 340]. Втручання СРСР в громадянську війну в ДРА призвело до інтернаціоналізації внутрішнього конфлікту та підвело „холодну війну” до межі вирішальної сутички між СРСР і США.

В політичній, ідеологічній, інформаційній, психологічній складових „холодної війни” СРСР програв.

Стосовно воєнного сегмента спецоперації все не так однозначно. На думку М. Гресса, автора книги „Радянсько-афганська війна”, ОКРВ був поставлений в більш жорсткі умови, ніж війська США у В'єтнамі. Територія Афганістану в 5 разів більша, ніж В'єтнаму, і при цьому СРСР використовував вчетверо менше військ. В ОКРВ застосовувалося тільки 2 % загальної чисельності ЗС СРСР. Для порівняння: США у В'єтнамі застосували 20 % своїх військ [9, с. 100, 101].

У воєнному сегменті спецоперації була ще одна особливість. Вона полягала в тому, що 40-ій армії доводилося доповнювати зусилля радянських політиків у вирішенні не чисто воєнних завдань. В протипагу цьому бойові дії проти ОКРВ супроводжувалися чітко спланованими психологічними акціями, активною дипломатією і цілеспрямованою пропагандою протидіючої сторони. Армія, не отримуючи значного

підкріплення, повинна була, згідно з настановами з Москви, виконувати все більше наказів зі значним політичним змістом. Тому почалося балансування між двома стратегіями: уникнення бойових дій та мінімізації втрат і збитків.

40-а армія як ядро ОКРВ провела за всі роки понад 600 планових і непланових бойових операцій. За свідченням генерала Б. Громова, в цих локальних бойових діях завжди досягали перемоги, „армія робила те, що вважала необхідним, а душмани - лише те, що могли” [21]. Головна причина низької політичної ефективності бойових дій полягала в тому, що їх результати не закріплювалися НДПА створенням місцевих органів влади.

Відтак якщо поразка СРСР в ідеологічній сфері „холодної війни” була безумовною, то відносно воєнної його поразки можна сперечатися.

Висновки

Вперше після Другої світової війни СРСР не зміг захистити дружній режим в сусідній країні. Застосування США „нетрадиційних” засобів боротьби свідчило про кульмінацію „холодної війни”, коли на терези перемоги кидалося все можливе, не рахуючись ні з наслідками, ні зі шкодою, яка наносилася своєму ж народові та світовій спільноті. Джин тероризму, випущений США в Афганістані, почав самостійне існування вже в ранзі світового тероризму, наслідком якого стали події 11 вересня 2001 року. Розіграш „ісламської карти” надав ісламським фундаменталістам впевненості в тому, що терором, диверсіями, наркотерором можна перемагати навіть наддержави. У боях проти талібів тепер кладуть голови американські солдати.

Апогей „холодної війни” породив значні відмінності спецоперації в Афганістані від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР. Догматичний „пролетарський інтернаціоналізм” призвів не тільки до помилок в оцінці становища і прогнозах щодо наслідків застосування сили. Він сприяв поразці СРСР в ідеологічному протиборстві. В геополітичному плані спецоперація прискорила ерозію, а потім і демонтаж радянської присутності в регіоні від Дамаска до Адена. Вона в значній мірі сприяла розпаду СРСР, світової соціалістичної системи, її воєнної організації - ОВД і встановленню однополюсного світоустрою на чолі зі США. Зникнення системи противаг, якими були СРСР та ОВД, дозволяють США в сучасних умовах успішно проводити гегемоністську політику, піддавати репресіям, в тому числі й військовим, будь-яку державу, яка опирається диктату США.

Замість епілога

Світ визнав поразку СРСР в „холодній війні”. Однак уявлення про те, що завершення протистояння двох соціально-політичних систем і двох наддержав сприятиме спаду збройних конфліктів та воєнно-політичних криз у світі, створить умови для більшої прогнозованості та підконтрольності змін ситуації в різних регіонах світу, не виправдалось. Після порушення біполярної системи міжнародних відносин, яка склалася після Другої

світової війни, сталися докорінні зміни в балансі сил і у сферах впливу. Почався процес розпаду багатонаціональних країн та геополітичне перегрупування сил в глобальному масштабі. З'явилася стійка тенденція до перегляду усталених після Другої світової війни кордонів. В нових умовах об'єктивні фактори виникнення кризових ситуацій (етнічні, релігійні, сепаратистські тощо) стали превалювати над колишніми ідеологічними чинниками протиборства двох систем. Загрозливою проблемою сучасності стає розширення мережі країн, які мають у своїх арсеналах найновіші системи озброєнь. Нині 15 країн, що стали на шлях розвитку, мають балістичні ракети, 10 активно ведуть їх розробку, 20 розробляють хімічну та бактеріологічну зброю [22].

США і НАТО втягують нові держави в свою систему „партнерських відносин”. Водночас без санкції ООН, без консультацій з „новими партнерами”, всупереч позиції деяких із них США провели вже після завершення „холодної війни” воєнні акції проти Іраку, Судану, Афганістану, Югославії.

1997 року утворилася нова міжнародна організація – „ісламська вісімка” (Бангладеш, Єгипет, Індонезія, Іран, Малайзія, Нігерія, Пакистан, Туреччина). Враховуючи всепланетне піднесення ісламу, економічний, військовий, людський та моральний потенціали цієї організації, заяви її лідерів, що створення „вісімки” стане „зворотним пунктом в історії людства”, що саме вона незабаром „визначатиме світову політику”, треба сприймати досить серйозно [22, с. 8]. Не можна забувати й про зростання ролі Китаю з його прагненням до поширення сфер геополітичного, економічного, військово-стратегічного впливу та перетворення на світового лідера вже в нинішньому столітті.

Отже, на зміну монополярному світові йде нова модель міжнародних відносин та світоустрою – багатополярна система. Проте на заваді цьому стоять США зі своїми претензіями на встановлення власної гегемонії в світі, проти якої виступають навіть деякі європейські країни – члени НАТО. Ось чому політика „партнерства” з НАТО не більше, ніж нове пропагандистське кліше.

Література:

1. „Военно-політична спецоперація СРСР в Афганістані — це бойові та службово-бойові дії 40-ї армії, підрозділів прикордонних, внутрішніх військ, органів безпеки, апарату радників, спрямовані на вирішення політичних завдань, стабілізацію становища в Афганістані шляхом роз'єднання ворогуючих сторін, перекриття джерел постачання НЗФ всебічної іноземної допомоги, знищення баз терористів тощо”. Аргументи на користь цього нового визначення подій в Афганістані 1979 – 1989 років за участі СРСР, НЗФ, США, інших країн див: **Червонопиский С. В., Костыря А. А., Сироштан В. Г.** Военно-политическая спецоперація СССР в

Афганістане (25 декабра 1979 – 15 февраля 1989 гг.): Словарь-справочник. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: МИЦ, 2007. – 452 с. – С. 3 – 5.

2. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 430 с. – С. 396 – 398.

3. ОВД – Організація Варшавського договору (Варшавський договір) – воєнно-політична організація, утворена на основі договору про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу між Албанією, Болгарією, Угорщиною, НДР, Польщею, Румунією, СРСР, Чехословаччиною, підписаного на Варшавській нараді 14 травня 1955 року. Албанія 1968 року вийшла з організації. Варшавський договір укладено у відповідь на утворення 1949 року НАТО. Для взаємних консультацій і розгляду поточних питань діяв Політичний консультативний комітет, що виконував роль керівного політичного органу ОВД. У воєнній сфері керівництво здійснювалося Об'єднаним командуванням ЗС, які виділялися за домовленістю між країнами. Очолював його головнокомандувач, завжди представник СРСР. Штаб містився в Москві. 1969 року було утворено Комітет міністрів оборони, 1976 року – Комітет міністрів закордонних справ країн – учасниць договору. При створенні декларувалися оборонний характер, прагнення до створення системи колективної безпеки в Європі, проведення активної політики, спрямованої на зміцнення миру, дружби, співробітництва та взаємної допомоги між народами, протистояння агресивному курсу НАТО. Держави-учасниці неодноразово висловлювали готовність розпустити ОВД, якщо водночас ліквідується НАТО. – Дипломатический словарь. – 4-е изд., перераб. и доп. – В 3-х т. – М.: Наука, 1984, 1986. – Т. 1. – М.: Наука, 1984. – 423 с. – С. 170 – 171. (ОВД розпалася 1991 року).

4. НАТО – Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization – NATO) – військово-політичний блок держав Європи і Північної Америки. Утворений 1949 року за ініціативою США. Керівні органи – Рада НАТО і Комітет воєнного планування. Їх рішення обов'язкові для держав – членів організації і не підлягають затвердженню їх парламентами. Штаб-квартира – в Брюсселі (до 1967 року – в Парижі). Організує роботу керівних органів генеральний секретар НАТО. Інтегрована воєнна організація блоку здійснює координацію військових зусиль країн-учасниць. Для кожної за домовленістю встановлюються мета і завдання на випадок військового конфлікту, визначаються чисельність, спорядження і розташування національних ЗС та порядок взаємодії зі ЗС США тощо. Загальне керівництво діяльністю організації здійснює Воєнний комітет на рівні начальників генеральних штабів. З 1967 року діє Міжнародний воєнний штаб. Практичне керівництво здійснює Верховне командування Об'єднаними ЗС НАТО в Європі та Атлантиці. Очолює його представник США, якому підлягає розгалужена мережа національних командувань. За 40 років існування НАТО воєнні витрати склали понад 5 трлн. дол. Головним донором виступають США. 1984 року ЗС НАТО

налічували близько 6 млн. осіб, з урахуванням резервів – понад 9,5 млн. Чисельність сухопутних військ в Європі – майже 4 млн. На озброєнні європейських країн НАТО було 7 тис. одиниць ядерних боеприпасів, понад 20 тис. танків, близько 8 тис. літаків і 2 тис. бойових кораблів. До 1991 року до НАТО входило 16 країн: Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США і Франція – з моменту заснування, Греція і Туреччина – з 1952 року, ФРН – з 1955 року, Іспанія – з 1982 року. - (Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – М.: Наука, 1986. – 504 с. – С. 311 – 312). Після розпаду СРСР та світової соціалістичної системи з її воєнно-політичним блоком – ОВД, НАТО залишилося єдиним міжнародним воєнним угрупованням. До його складу після 1999 року увійшло 10 країн Центральної Європи і Балтії. Територія розмежування з СНД, насамперед з Росією, стиснулася до України, яка разом з Грузією прагне поповнити лави НАТО. Планується прийом в НАТО також деяких країн Північної Африки. Після першої хвилі розширення НАТО на Схід сухопутне угруповання альянсу поповнилося 11 дивізіями та 38 бригадами. Зростання чисельності склало 14 %. Сьогодні 50 тис. військовослужбовців НАТО перебувають в гарячих точках планети.

5. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В. А.Золотарева – М.: Кучково поле; Полиграфресурсы, 2000. – 576 с. – С. 16, 18. О. Ляховський наводить данні, що загинуло 40 млн. осіб, з них 35 млн. – мирне населення. - **Ляховский А. А.** Трагедия и доблесть Афгана. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ярославль, ООО ТФ „Норд”, 2004. – 800 с. – С. 234.

6. Война в Афганистане. – М.: Воениздат, 1991. – 367 с. – С. 167.

7. **Шевякин А. П.** Загадка гибели СССР. (История заговоров и предательств. 1945 – 1991). – М.: Вече, 2005. – 464 с. – С. 441 – 442.

8. Афганістан – країна Середнього Сходу в південно-західній частині Центральної Азії. Площа – 655 тис. кв. км. Гірська та пустельна країна, тільки близько 80 тис. кв. км. – землі, придатні для обробки. Кордони: з СРСР – 2.346 км, з Пакистаном – 2.460, з Іраном – 790, з Китаєм – 90 км. Населення – 16,6 млн. осіб (1983 р.). Половина – пуштуни, друга половина – понад 20 національностей і народностей. Близько 90 % населення – селяни, з них 15 % - кочовики та напівкочовики. Державні мови – пушту і дарі. Релігія – іслам, духовенство – майже 2 % населення. – Военный энциклопедический словарь. – М.: Воениздат, 1986. – 863 с. – С. 54 – 55.

9. **Маначинский А. Я.** Афганистан: когда дуют ветры войны. — К.: Изд. дом „Румб”, 2006. – 576 с. – С. 82.

10. СЕАТО – Організація договору Південно-Східної Азії (англ. South-East Asia Treaty Organization – СЕАТО) – військово-політичний блок, утворений на основі договору між США, Великою Британією, Францією, Австралією, Новою Зеландією, Таїландом, Пакистаном, Філіппінами та ще деякими країнами, підписаного на Манільській конференції 8 вересня 1954 року. З часом Індія, Індонезія, Бірма, Цейлон

і Шрі Ланка відмовились від участі в конференції. На порушення Женевських домовленостей 1954 року, США використали СЕАТО для розв'язання агресії проти В'єтнаму, здійснювали координацію його дій з іншими блоками – НАТО та СЕНТО. 1977 року припинило існування. – Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – С. 306.

11. Організація Центрального договору СЕНТО (англ. – Central Treaty Organization – СЕНТО) створена за ініціативи США і Великої Британії на основі договору від 24 лютого 1955 року між Великою Британією, Туреччиною, Іраком, Пакистаном та Іраном. До серпня 1959 року називалася Багдадським блоком (пактом). США хоча й мали в СЕНТО статус спостерігача відігравали керівну роль в діяльності блоку. Ірак 1958 року покинув організацію. Прагнучи не допустити виходу інших членів блоку, США зав'язали їх двосторонніми договорами. Проте внутрішньоблокові протиріччя призвели до розпаду СЕНТО 1979 року. – Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – С. 314.

12. Детальніше див.: **Медведев Р.** Неизвестный Андропов. – Ростов/Д.: изд-во „Феникс”, 1999. – 512 с. – С. 280 – 284.

13. Див. детальніше: **Ляховский А. А.** Трагедия и доблесть Афгана. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ярославль, ООО ТФ „Норд”, 2004. – 800 с. – С. 229 – 231.

14. Детальніше про розгляд афганських подій I та II з'їздами народних депутатів СРСР див.: **Червонописький С.** „Афганська проблема” і політичний волюнтаризм // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 87 – 102.

15. **Ляховский А. А.** Трагедия и доблесть Афгана. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ярославль, ООО ТФ „Норд”, 2004. – 800 с. – С. 317 – 319.

16. Картера доктрина – проголошена президентом США Дж. Картером 23 січня 1980 року в посланні Конгресу „Про становище в країні”. Головна теза – спроба будь-якої „сили ззовні... отримати контроль над районом Перської затоки” розглядається як „замах на життєві інтереси” США, а тому вони для забезпечення своїх інтересів вважають за можливе використовувати будь-які засоби, включно „до використання військової могутності”. Наголос робився на базуванні американських військ на островах та на морі, розбудові в деяких країнах складів спорядження, використанні їх портів та аеродромів як перевалочних пунктів для сил швидкого реагування. – Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – С. 22 – 23.

17. Немеркнущая слава: от воинов-интернационалистов до миротворцев. – М.: Изд. дом „Звонница-МГ”, 2004. – 424 с. – С. 281.

18. **Гареев М. А.** Афганская страда (с советскими войсками и без них). – М.: ИНСАН, РФК, 1999. – 416 с. – С. 258.

19. Організація ісламської конференції (ОІК) (англ. Organization of the Islamic Conference – ОІС) – міжнародна міждержавна організація. Перша конференція глав держав і урядів мусульманських країн

відбулася 1969 року в Рабаті. 1972 року в Джадді ухвалено статут ОІК, який об'єднав 44 мусульманські країни, а також Організацію визволення Палестини. Членство АРС і ДРА було припинено відповідно 1979 і 1980 року. 1984 року Єгипет поновили в складі організації. Головна мета ОІК – заохочення мусульманської солідарності між державами – членами організації. Керівні органи – конференції глав держав і урядів та міністрів закордонних справ, секретаріат на чолі з генеральним секретарем. При ОІК діє Ісламський банк розвитку. 1975 року ОІК отримала статус спостерігача при ООН. Однак з перших днів існування в ОІК розпочалася боротьба між консервативними, фундаменталістськими та прогресивними тенденціями і позиціями країн – членів організації. – Дипломатический словарь. – В 3-х т. – Т. 2. – С. 306 – 307.

20. Немеркнущая слава: от воинов–интернационалистов до миротворцев. – С. 281.

21. Громов Б. В. Ограниченный контингент. – М.: АО Изд. группа „Прогресс” – „Культура”, 1994. – 352 с. – С. 106.

22. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века. – С. 6.